

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOMATIK FRAZELOGIZMLARNING
TASNIFI****Adambayeva Nargiza Kadambayevna***TTA Urganch filiali Ingliz tili kafedrası v.b.dotsenti, PhD.***Aminova Mahfuza Jamoladdinovna***UrDU, Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs magistranti*

Annotasiya: Hozirgi kunda tilshunoslikda frazeologizmlarni o'rganish bo'yicha samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Inson tana a'zolari bilan bog'liq frazeologik birliklar ham shular jumlasiga kiradi. Ushbu maqolada inson tana a'zolari bilan bo'g'liq somatik frazeologik birliklarni xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilishi ha,da lingvistik xususiyatlari tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: frazeologizmlar, somatik birlik, somatik komponent, konsept

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810684>

Tilimizdagi frazeologik birliklarning aksariyati inson tana a'zolari nomlari orqali shakllanganligi sababli tilshunoslikda somatik frazemalar, somatik FBlar kabi tushunchalar paydo bo'ldi. Tilshunoslikda inson tana a'zolari nomlariga nisbatan ishlatiladigan somatizm atamasini ilk bor eston tili frazeologizmlariga nisbatan qo'llangan F.Vakk o'z dissertatsiyasida somatizmlar frazeologizmlarning qadimgi ko'rinishlari qatoriga kirishini va eston tili frazeologik fondining anchagina qismini tashkil etishini ta'kidlagan. Somatik frazeologizm atamasi rus tilshunosligida birinchi marta inson tana a'zolari nomlari bilan bog'liq bo'lgan frazeologizmlarni tadqiq etgan E.M.Mordkovichning maqolasida qo'llangan.

N.A.Krasavskiyning fikricha, frazeologik birliklarning somatik komponentlari "holat indikator"ning majoziy ma'nosini bildiradi. U simvolik ma'no bildiruvchi beshta somatik komponentni ajratadi:

1. Bosh-"fikrlash tizimi nazorati markazi" (tilla bosh).
2. Bosh-ichki xususiyatlar indikator.
3. Yurak-his-tuyg'ular indikator.
4. Qo'l-mehnat a'zosi: qo'li gul.
5. Til, ko'z, tamoq-ichki xususiyatlar indikator: tili uzun, tekintamoq, ko'rolmaydigan ko'z.

Umuman somatik frazeologizmlarni o'rganish, ularning lingvistik tabiatini tadqiq etish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan, deyish mumkin. Tadqiqotlarning bir qismida somatik frazeologizmlar bir til, ba'zilarida ikki til va uch til doirasida qiyosiy o'rganilgan.

Somatik frazeologizmlarni bir til doirasida o'rganishni 1964 yilda F.Vakk o'zining nomzodlik dissertatsiyasida boshlab berdi. U zamonaviy eston tilidagi somatik frazeologizmlarni tadqiq etib, somatizm atamasi mohiyatini keng yoritdi. Ishda olim asosan ko'z, bosh, quloq va burun komponentli frazeologik birliklarni tahlil qildi. Ammo og'iz, lab, til komponentli frazeologik birliklar esa tahlil ob'ektiga kiritilmadi. Ishda somatik FBlar

qiyosiy-tarixiy aspektda oʻrganilib, eston tilidagi somatic FBlar qardosh tillar va qardosh boʻlmagan tillar bilan qiysolanib tahlil etilgan.

Oʻzbek tilida somatik FBlarning atroflicha tadqiqi A.Isayevning “Oʻzbek tilida somatik frazeologizmlar” nomli nomzodlik dissertatsiyasida yoritilgan. Bu tadqiqot oʻzbek tilidagi somatic FBlar tahliliga bagʻishlangan ilk yirik tadqiqotdir. Dissertasiya kirish, uch asosiy bob va xulosadan iborat. Ishning kirish qismida somatic FBlarni oʻrganilishi haqida atroflicha fikr yuritilgan. Olimning taʼkidlashicha, somatic FBlarni oʻrganish yaqin yillardan boshlangan va hozirgacha ularning tahliliga bagʻishlangan faqat V.O.Vakk, O.Nazarov, Yu.A.Dolgopolovlarning nomzodlik dissertatsiyalarigina mavjud. Ammo keying yillarda bu qator Sh.Usmanova, Sh.Nazirova, X.Alimovalarning tadqiqotlari bilan toʻldirildi.

Mazkur nomzodlik dissertatsiya somatic FBlarni diaxron va sinxron aspektlarda oʻrganishga bagʻishlabganligi bilan diqqatga sazovordir. Ishda olim asosiy eʼtiborini FBlarning shakllanishi va ularning component tarkibiga qaratgan. Uning qayd etishicha, oʻzbek tilida 1400 ga yaqin somatic komponentli FBlar bor va ular tilde taxminan 17,5 foizni tashkil etadi. Bu vaqtda hali Sh.Rahmatullayevning “Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati” yaratilmagani bois A.Isayev ishda X.Berdiyarovning 8000 dan ziyod topʻlangan FBlar kartotekasiga asoslanganligi taʼkidlangan.

Tadqiqotimiz doirasida, shaxsning shaxsiy xususiyatlarining kontseptual sohasini tavsiflovchi jihatlarning —tanaviy talqiniga murojaat qilaylik. Ushbu sohada ikkita umumiy toifa ajratiladi, ularni yanada aniq kichik toifalarga boʻlish mumkin. Masalan:

1) Shaxsning shaxsiy xususiyatlari: jismoniy xususiyatlar va tashqi xususiyatlar.

2) Har xil turdagi xatti-harakatlar, shu jumladan nutq, iroda, aqliy harakatlar va boshqalarni ifodalovchi soha.

Insonning sogʻligʻi, uning jismoniy holati, kuch-quvvati haqida tasavvurga ega boʻlgan shaxsiy xususiyatlar somatik frazeologik birliklar semantikasida mavjud: *to be hale and hearty (especially of old people) healthy and strong: Her grandfather was hale and hearty, walking five miles each day before breakfast.*

Keling, ushbu somatik frazeologik birliklarning tarkibiy qismlarini koʻrib chiqaylik:

1) *hale – partly from Middle English (northern) hale, from Old English hāl; partly from Middle English hail, from Old Norse heill — whole; free from defect, disease, or infirmity; retaining exceptional health and vigor.*

2) *hearty – exhibiting vigorous good health.*

Shaxsning tashqi maʼlumotlarini tavsiflovchi somatik frazeologik birliklar orasida quyidagi toifalarni ajratib koʻrsatish mumkin:

a) inson qomatini tavsiflovchi somatik frazeologik birliklar;

b) insonning tashqi maʼlumotlari, xususan uning jozibadorligi va goʻzalligi haqida tasavvur beradigan somatik frazeologik birliklar. Qizigʻi shundaki, inson qaddi-qomatini tavsiflovchi somatik frazeologizmlar koʻpincha —bone va —skin somatik komponentlarini oʻz ichiga oladi.

Lingvistik shaklda ifodalangan somatikani tahlil qilish insonning oʻz tanasini va uning funksiyalarini qanday tushunishini anglab yetishi uchun kalit boʻlib, bu shaxsning oʻzini oʻzi bilishiga olib keladi. Inson tanasi oʻz-oʻzini bilishga bir qator mazmunli xususiyatlarni qoʻyadi,

ya'ni inson tanasi o'zining faoliyat funksiyalarini, xatti-harakatlarini, ratsional va hissiy sohalarini, bir so'z bilan aytganda, ichki "men"ini - tashqi "men" bilan, tana va tananing qismlari bilan aniqlaydi".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Эштўхтарова Б.Б. Инглиз ва ўзбек тилларидаги фразеологик бирликларда “Бош” концептининг лингвомаданий хусусияти // ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. – № 1/3. – Б. 258-261 (10.00.00. № 15).
2. Эштўхтарова Б.Б. Инглиз ва ўзбек тилларида “head/бош” компонентли фразеологик бирликларнинг мавзувий гуруҳлари // ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. – № 1/4. – Б. 277-278 (10.00.00. № 15).
3. Steyer K. Corpus linguistic exploration of modern proverb use and proverb patterns. Computational and corpus-based phraseology: Recent advances and interdisciplinary approaches, Proceedings of the Conference Volume II. – London, UK, Geneva: Editions Tradulex, 2017. – P. 45-52;
4. Babajanov, K., & Sapaeva, D. (2022). MEDICAL DISCOURSE AND ITS COMMUNICATIVE SPECIFICITY. *Science and Innovation*, 1(7), 1394-1396.
5. Маматов А.Э. Ўзбек тили фраземаларининг шаклланиш масалалари. Фил.ф. докт. дис. автореф. – Тошкент, 1999. – 56 б.